

Чуєшкова О.В.

Запозичення в економічній терміносистемі

Крім питомих слів, у лексичному складі сучасної української літературної мови певне місце посідають запозичення. І якщо встановити точну кількість чужомовних слів на сьогодні видається майже неможливим (науковці називають різні цифри: від 10 % усього словникового складу і більше), то стверджувати про максимальну концентрацію запозиченої лексики в науковому стилі можна напевно. Використання в різних мовах тих самих слів на позначення наукових понять є нормальним явищем у світовій практиці, оскільки полегшує співпрацю вчених різних країн, пришвидшує обіг інформації. Отже, у сучасних терміносистемах співіснують національна та інтернаціональна складова. Перша дбає про самотність наукової лексики, збереження її народного характеру, друга ж єднає її з міжнародними стандартами, забезпечує контакти з іншими мовами. Але повноцінний розвиток тієї чи іншої терміносистеми, як і наукової мови загалом, можливий лише за умови збереження рівноваги цих складників. Недотримання балансу може зашкодити усталенню термінології, порушити її органічність, зрештою, загальмувати розвиток наукового стилю. Усе це зумовлює потребу різноаспектного вивчення запозичених термінів.

Проблема оптимального співвідношення свого і чужого в галузевих терміносистемах не є новою. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували це питання, слід назвати Т. Кияка, І. Кочан, Л. Симоненко, С. Гриньова, Л. Крисіна та багатьох інших. Сьогодні мовознавці шукають відповіді на низку питань: має бути вітчизняна термінологія суто українською чи інтернаціональною; яким має бути ступінь інтернаціоналізації; коли для запровадження чужих термінів є вагомі підстави; що робити із засиллям запозичень у науковій мові тощо.

Мета нашого дослідження полягає в аналізові економічної термінології з позицій «національне – запозичене», оскільки саме вона зазнала найбільшого впливу іншомовної лексики.

Узагальнюючи досвід науковців [4; 8; 10], які вивчали зазначену проблему, можна назвати такі основні причини запозичення слів, зокрема термінів:

1. Слово запозичується разом із поняттям, реалією, донедавна відсутньою в мові, напр.: *істеблішмент*, *єврокард*, *трансакція*, *трейдер*, *ф'ючерс*.

2. Інтернаціональний характер чужомовних термінів, пор.: укр. *аваль* – англ. *aval* – нім. *Aval*; укр. *авізо* – італ. *Avviso* – англ. *aviso* – нім. *Aviso*; укр. *валоризація* – фр. *valorisation* – англ. *valorization* – нім. *Valorisierung*; укр. *трансферт* – фр. *transfert* – англ. *transfer* – нім. *Transfer*.

3. Тенденція до лаконізму, напр.: *міжнародні торги* – *тендери*; *передатний напис* – *індосамент*; *зниження курсу* – *девальвація*; *нематеріальні активи* – *гудвіл*.

4. Однозначність запозиченого терміна, у той час як питоме слово може мати якісь додаткові відтінки, викликати зайві асоціації. Напр., слово *управління* має в українській мові три значення: «1. Дія за знач. управляти. 2. Адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. // розм. Працівники такої установи або відділу. 3. Те саме, що керування» [1:1300]. Натомість слово *менеджмент* однозначне. Це «сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків» [1:518].

5. Престижність запозичень, які здаються більш сучасними, ніж їхні українські відповідники. Також, як слушно зауважує П. Селігей [10:11], іншомовне слово є перевіреним засобом підвищити власний авторитет, надати ваги не надто престижним професіям, напр.: *постачальник* – *провайдер*, *розповсюджувач* – *дистриб'ютор*, *перекупник* – *дилер*, *гуртовик* – *трейдер* або *мерчандайзер*, *товарознавець* – *маркетолог*.

Щодо аналізованої термінології слід назвати ще один потужний позалінгвальний чинник: швидкий перехід від планової до ринкової

економіки. За дуже малий проміжок часу з'явилася величезна кількість нових економічних реалій, назви для яких уже існували в тих мовах, із яких вони прийшли, передусім з англійської. І в більшості випадків ми запозичили ці найменування в готовому вигляді. Іншомовними термінами представлені всі підсистеми аналізованої терміносистеми, а саме: «Біржі та біржова діяльність» (*брокер, дилер, опціон*), «Бухгалтерський облік й аудит» (*дебурс, манко, негативний «кеш-флоу», маржинальна система калькуляції*), «Маркетинг і торгівля» (*акциз, бартер, демпінг, дистриб'ютор, контрафакція, мерчандайзинг, оверсолод, франшиза*), «Підприємництво та менеджмент» (*бізнес, інжиніринг, інсайдер, наблік-релейшнз, ріелтер*), «Страхування» (*аджастер, декувер, дисчардж, фронтинг*), «Фінанси, банки, інвестиції» (*акредитив, акцепт, аутрайт, єврокард, кліринг, лізинг*), «Цінні папери» (*аваль, алонж, блокейдж, андерайтинг, індосамент*) тощо.

Серед усього масиву запозичень умовно можна виділити три групи. До першої належить лексика, давно засвоєна українською мовою, пристосована до її фонетичних і граматичних законів, напр.: *аванс, акціонер, акція, банк, біржа, бюджет, валюта, вексель, дебет, девальвація, депозит, інвестиція, іпотека, кредит, рантьє, сальдо*. Друга група представлена термінами, які з'явилися порівняно недавно (за останні 20 років), напр.: *промоушн, бренд, маклер, гудвіл і гудвіл, ноу-хау і ноу-гау, трансакція і транзакція, офшор і офф-шор* (варіантність деяких із наведених прикладів свідчить про їхню неусталеність). До третьої групи відносимо «майбутні» запозичення. Це сучасні бізнесові реалії, які вже стабільно зайняли своє місце в англійському та американському діловому лексиконі, але досі не знайшли відображення в англо-українських словниках, напр.: *glass ceiling* – буквально «скляна стеля», а саме: невидима межа в службовій ієрархії, неподолання для певних категорій працівників (жінок та представників певних етнічних груп); *petty cash* – невелика сума готівкою для дрібних офісних покупок; *status symbols* – матеріальні ознаки службового становища (власний кабінет, службовий автомобіль, іменний папір) тощо [5:201].

Більшість сучасних термінологів одностайні: запозичання термінів – процес невідворотний. На думку Л. Малевич, запозичання іншомовних терміноодиниць, особливо інтернаціональних, виступає важливим засобом поповнення термінофонду, сприяє його міжнародній поняттєвій уніфікації й унормуванню [4:60]. «Інтернаціональні терміни цілком природно приживаються у нашій мові і не тільки не збіднюють її, а, навпаки, дозволяють їй легше вписуватися у світовий науково-технічний простір», – стверджують Б. Прокопович і Л. Яремчук [9:237]. З одного боку, усе це сприяє розширенню інформаційних потужностей, сфери застосування української мови. Але ж стрімка зміна співвідношення своїх і чужих термінів на користь останніх не може не викликати побоювань. Якщо сліпо копіювати чуже, стверджує П. Селігей, можна втратити здатність до саморозвитку. Запозичення, збагачуючи мову, розширюючи її словник, водночас притлумлюють її внутрішні можливості. У такий спосіб збагачення парадоксально перетворюється на збіднення [10:15]. Є дослідники, які в цьому процесові вбачають один із відомих прийомів маніпуляції свідомістю. Так, А. Наумовець переконаний, що економіка належить до тих галузей знань, термінологія яких вживається не лише відносно вузьким колом спеціалістів, але й найширшими верствами народу, а отже, має бути зрозумілою практично всім. І гра в запозичені терміни зовсім не є безневинною. Вона свідчить не лише про погане знання української мови і/або про погане виховання (у пристойному товаристві вважається неввічливим пересипати розмову незрозумілими словами). У такий спосіб легше спантеличити людей, яким потім доведеться розплачуватися за всі транші та стенд-бай кредити [6:19 – 20].

На думку деяких науковців [9], американізація є певною мірою загрозливішою від русифікації, бо раніше у боротьбі проти попередньої англійська мова (як поширеніша у науковому світі) була природною протипагою. Тепер же відсутність протипаг може спричинити нову і вже остаточну асиміляцію, що означатиме загибель національної мови, освіти і

науки.

Як бачимо, прогнози доволі песимістичні. Розв'язати аналізовану проблему шляхом замикання в межах мови теж не вдасться: беззастережне відновлення термінології «золотого десятиліття», безперечно, не сприятиме нормалізації та розвитку економічної термінології. Єдиний вихід, на нашу думку, – т.зв. золота середина: не захоплюватись надміру вживанням іншомовних термінів, уникаючи при цьому явно пуристичних тенденцій. Одним із можливих шляхів розв'язання аналізованої проблеми є пошук і фіксація у словникарських працях питомих відповідників запозичених термінів.

Ми свідомі того, що синонімія в термінології належить до небажаних явищ, але, гадаємо, очікуваної користі буде більше, ніж шкоди. Так, Н. Непийвода, говорячи про важливість прозорості внутрішньої форми термінів, утворених на основі слів рідної мови, зазначає: «Із цього погляду дублетність термінології – не таке вже й негативне явище, як його традиційно вважають. Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета – "для домашнього вжитку" – аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми». [7:25]. На думку П. Селігея, такі дублети не перешкода для наукової мови, а основа й поштовх до становлення власної термінології [11:27]. Деякі автори сучасних економічних словникарських праць [2], прекрасно розуміючи це, активно впроваджують національні відповідники запозичених термінів. Зокрема, ми зафіксували такі пропозиції: *дилер – посередник, дефолт – невиконання грошових зобов'язань, дисконт – знижка, рієлтер – агент із продажу нерухомості, траст – довірче товариство, плюральна акція – багатоголоса акція; експортне мито – вивізне мито; дисконтна ставка – облікова ставка; паушальний платіж – одноразовий платіж; венчурний капітал – ризиковий капітал; компенсація – відшкодування; преференційне мито – пільгове мито; клірингове перерахування – безготівкове перерахування; компліментарні товари – взаємодоповнювані товари; трансфер – переказ; акумуляція коштів – накопичення коштів; фіксація курсу – встановлення курсу; грин-кард – зелена карта; “тод” операція – негайна операція; “спот” операція*

– короткострокова операція, ліз-бек – зворотний лізинг, квазігроші – регіональні гроші, ремітент – перший векселедержатель, індосамент – передавальний (передатний) напис. Слушною вважаємо пропозицію укладачів «Фінансово-економічного словника»: «...усім, зацікавленим у розвитку нашої фінансово-економічної думки, слід самим більше експериментувати і вдосконалювати термінологію на українськомовній основі, сміливіше впроваджувати нові відповідники, шукати виваженої, розумної діалектики між запозиченим і власним – саме на такий продуктивний шлях опрацювання своєї термінології давно стали німці, французи, японці, поляки, чехи, науковці інших країн» [2:4]

Останнє слово, звісно, за фахівцями. Але у них принаймні має бути вибір. Як видно з прикладів, українські терміни інколи громіздкіші, ніж їх чужомовні синоніми, проте цей недолік компенсується прозорістю внутрішньої форми питомих термінів.

Отже, рано ще говорити про остаточне формування економічної терміносистеми. Процес творення й відбору кращих термінів триває й, безперечно, має відбуватися у співдружності термінологів й економістів-практиків, які зобов'язані подбати про оптимальне співвідношення питомих й іншомовних термінів. Українська економічна термінологія має через запозичення органічно вписатись у світовий економічний контекст, не спотворюючи при цьому системи мови, не порушуючи її гармонійного розвитку.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440.
2. Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник / Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
3. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [ред. Р. Дяків]. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2002. – 704 с.
4. Малевич Л. Термінологічне запозичання: причини, джерела, функції / Л. Малевич // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI. – К.: КНЕУ,

2005. – С.56 – 61. 5. Науменко Л. Проблеми перекладу бізнесової термінології з англійської на українську мову / Л. Науменко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С.200 – 201. 6. Наумовець А. Імплементация англіцизмів в українській мові /А. Наумовець // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С.19 – 20. 7. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с. 8. Овчаренко Н. Іншомовний термін у контексті сучасного українського мовлення / Н. Овчаренко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип.V. – К.: КНЕУ, 2003. – С.60 – 65. 9. Прокопович Б. Автентична українська мова та іншомовні запозичення в сучасній термінології деревооброблення / Б. Прокопович, Л. Яремчук // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: Проблеми української термінології. – 2000. – №402. – С.235 – 238. 10. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – №3. – С.3 – 16. 11. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – №4. – С. 16 – 32. 12. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / [уклад. А.С. Д’яков]. – К.: Обереги, 2001. – 621 с.

Ключові слова: національний термін, запозичений термін, економічна терміносистема, синонімія.

Ключевые слова: национальный термин, заимствованный термин, экономическая терминосистема, синонимия.

Key words: a national term, a borrowed term, an economy term system, synonymy.

Форми із суфіксом -к(а) як засіб позначення жінок в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української літературної мови

На сьогодні однією з актуальних мовознавчих проблем є нормативність уживання номінацій типу *ректорка, професорка, учителька, експертка, дизайнерка* тощо. Виходимо з того, що мовна норма характеризується такими ознаками, як відносна стабільність й історична змінність. Наголошуємо на останній: те, що раніше вважалося правильним, сьогодні підлягає переосмисленню. Мета статті – розглянути назви осіб за професією та родом занять, з'ясувавши, наскільки правомірною є вимога вживати виключно іменники чоловічого роду.

До цього часу в підручниках із морфології та стилістики переважає думка, висловлена ще академічній праці за редакцією І.К. Білодіда: «...багато іменників – назв професій, посад та звань – для обох статей мають здебільшого тільки форму чоловічого роду: *інженер, інспектор, декан, директор, ректор, президент, кандидат, доцент, доктор, професор, академік, майстер, машиніст, пілот, контролер, касир, капітан* тощо. Це явище пояснюється соціально-економічними умовами виникнення відповідних назв: у минулому такі професії, посади та звання стосувалися тільки чоловіків. Від зазначених іменників зрідка можуть утворюватися назви жіночого роду за допомогою суфіксів -к-а, -иц-я, -ес-а, -ис-а: *лікарка, письменниця, поетеса, директриса...*» [16:52]. Цитований підручник виданий майже півстоліття тому, жінки давно вже успішно працюють на «чоловічих» посадах, однак погляди більшості сучасних мовознавців на цю проблему не змінилися. Так, В.О. Горпинич категорично стверджує, що іменники чоловічого роду з основою на приголосний, які називають осіб за посадою або професією, «...не мають жіночого відповідника типу *автор – авторка, учень – учениця* і легко заступають його позицію при номінації осіб жіночої статі: *Прийшла декан Врублевська; Професор Пентилюк відсутня*» [3:61]. Дещо суперечливою видається позиція Г. Волкотруб, яка також переконана, що чимало іменників чоловічого роду на позначення осіб за

професією, посадою, званням не мають паралельних форм жіночого роду. Але при цьому для значної кількості назв осіб дослідниця допускає можливість існування паралельних форм чоловічого й жіночого роду (*журналіст – журналістка, касир – касирка, лікар – лікарка, офіціант – офіціантка*), зазначаючи, що іменники жіночого роду належать до стилістично нейтральної лексики і для позначення осіб жіночої статі в художньому, публіцистичному, розмовному стилях саме їм віддається перевага. Як бачимо, у переліку стилів відсутній науковий, про офіційно-діловий стиль авторка говорить окремо: «В офіційно-діловій мові посади, професії, звання жінок позначаються іменниками чоловічого роду». Природно виникає два питання: як дослідниця розуміє поняття «стилістично нейтральна лексика» і як у такому разі проводити межу між наведеними вище прикладами (*журналістка, касирка, лікарка, офіціантка*) й лексемами типу *адміністраторка, білетерка, бригадирка, редакторка, дикторка*, які Г. Волкотруб відносить до ненормативних [1:104].

На таких же засадах перебувають й автори сучасних посібників з ділової української мови, української мови за професійним спрямуванням: «Офіційно назви посад, професій – це іменники чоловічого роду, тому в наукових працях (у дослідженнях персоналій) та ділових паперах слід уживати саме їх. Застосування форм жіночого роду – ознака текстів художнього, публіцистичного та розмовного стилів» [2:27]. Ця теза чітко простежується в більшості проаналізованих праць [5, 8, 9]. Лише деякі мовознавці допускають обережні висловлювання про можливість використання форм жіночого роду: «Назви посад, професій, спеціальностей вживаються у чоловічому роді незалежно від статі особи, позначеної цим іменником... Хоча деякі іменники можуть вживатися і в жіночому роді: *студент (студентка), аспірант (аспірантка)* тощо» [10:108]. Відсутня категорична тональність й у підручнику А.Токарської, І.Кочан: «Значна кількість назв осіб за фахом утворює паралельні форми: *журналіст – журналістка, касир – касирка, лікар – лікарка, перекладач – перекладачка*.

Однак в офіційно-діловій сфері перевагу надають лексемам чоловічого роду [18:225].

Аналізоване питання є складовою актуальної сьогодні гендерної проблематики. Серед вітчизняних дослідників, які працюють в цій галузі, слід назвати О. Кісь, Я. Пузиренко, О. Семиколєнову, Л. Ставицьку, О. Тараненка, А. Шиліну, зарубіжних – О. Горошко, А. Денисову, А. Кириліну та ін.

Як відомо, науковці розрізняють три типи норм: загальномовні, етичні та комунікативні. Два останні типи важливі в контексті євроінтеграційних процесів, упровадження європейських стандартів в усі сфери життя нашого суспільства. Комунікація має відбуватися на засадах демократичних принципів, вільних від проявів дискримінації та сексизму [15:32].

Термін «сексизм» позначає «орієнтацію, яка ставить одну статтю щодо іншої в несприятливі умови»; мовний сексизм – «вияв у системі мови асиметрій, спрямованих проти жінок» [цит. за 15:33]. Ідеться про нав'язування носіям мови картини світу, у якій жінка відіграє другорядну роль. На нашу думку, використання форм виключно чоловічого роду для називання посад, які обіймають також жінки, і є класичним виявом мовного сексизму. Деякі науковці [13], прямо не пов'язуючи проблеми агентивно-професійної номінації жінок із мовним сексизмом, слушно зауважують, що непослідовність у вживанні таких лексем в офіційно-діловому стилі – це те підґрунтя, яке живить гендерні асиметрії в мові.

Для українців ця проблема є порівняно новою, у той час як європейці та американці започатковують гендерний лінгвістичний рух, починаючи з 70-х років ХХ ст. Однією з ключових тез феміністичної, або гендерної, лінгвістики є така: мова не встигає перебудовуватися слідом за реальним зростанням суспільного значення жінок у сучасному світі, тому потребує певного реформування в рамках відповідної мовної політики [17:18]. У ряді західних країн діють відповідні комісії для усунення виявів мовної дискримінації жінки. Так, у 1974 році американська Національна рада

вчителів англійської мови видала офіційний документ, у якому пропонувалося використовувати в усіх сферах життя мову, вільну від сексизму. На початку 80-х років подібні рекомендації були запропоновані в Німеччині. Зокрема, назви посад, що мали суфікси чоловічого роду, були доповнені суфіксом жіночого роду [детальніше див. 15:33–35].

В Україні в останні роки було підписано низку документів із метою створити рівні права й можливості для чоловіків і жінок. Зокрема, Указ Президента від 25 квітня 2001 року «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001 – 2005 р.р.» від 6 травня 2001 р. (№479). Розроблено також Закон України «Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок» [4:111–112]. За міжнародними угодами, наше суспільство має стати гендерно збалансованим уже у 2015 році. Гендерну збалансованість розуміємо як представництво жінок у важливих для суспільства сферах (насамперед у державному та економічному управлінні та політиці) у кількості мінімум 40 %. Якщо жінок менше 15 %, виникатимуть серйозні диспропорції [6:65]. До речі, як свідчить статистика, рівень освіченості українських жінок в 1,6 разу вищий, аніж чоловіків, водночас у парламенті лише 7% жінок, в Україні немає жінок – голів облдержадміністрацій, голів міст обласного підпорядкування [19:27]. Державний класифікатор професій України фіксує близько семи тисяч назв посад у чоловічому роді, натомість у жіночому – 38 [13]. До того ж, останні частіше є професіями невисокого соціального статусу. Причому, чітко простежується така тенденція: чим вищий соціальний статус професії або посади, тим частіше її назва вживається в чоловічому роді, напр.: *професор*, *декан*, *доцент*, *ректор*, *мер*, *депутат*.

У той же час в українській мові вільно функціонують у живому мовленні, у ЗМІ, фіксуються словниками такі слова, як *учителька*, *викладачка*, *авторка*, *дисертантка*, *аспірантка*, *журналістка* тощо. Такі номінації

наявні в терміносистемах, зокрема юридичній (*позивачка, відповідачка, злодійка, крадійка* і под.). Сучасний етап розвитку мови відзначається як стилістичною нейтралізацією фемінітивів, уже наявних у мові (*директорка, інженерка, професорка*), так і творенням нових одиниць або засвоєння їх з мови західної діаспори (*лідерка, режисерка, спікерка, прем'єрка, держсекретарка, прес-секретарка*) [17:23].

Так, ми були свідками появи лексеми «прем'єрка» за часів, коли уряд очолювала Ю. Тимошенко. Більшість мовознавців кваліфікувало цей неологізм як ненормативний. Пояснення дуже просте: до Ю. Тимошенко в Україні не було жінки-очільниці уряду, не було реалії, а отже, не було й назви (припускаємо й зворотне твердження: немає назви – не повинно бути й реалії). А все нове завжди викликає обережне, насторожене, часто негативне ставлення, і це стосується всіх сфер життя, не тільки мови. Показовою була реакція студентської аудиторії. На першому етапі – сміх, різке несприйняття. Але асоціативний ряд із звичними назвами типу *студент-к-а, журналіст-к-а, учитель-к-а* поступово переконав молодь, що така модель, а отже, і назва, мають право на існування.

Такі слова і справді з'явилися в мові порівняно недавно, чого не можна сказати про саму словотворчу модель із суфіксом *-к-а*. Так, С. Семенюк, аналізуючи словотвірну підсистему фемінітивів до чоловічих особових назв за соціальним станом, стверджує, що номінації з названим суфіксом є доволі давніми в українській мові і виявлені в усіх функціональних стилях і жанрах сучасної української мови. На підтвердження цієї тези авторка наводить численні приклади, напр.: *господарка, богачка* (XVI ст.), *шляхтянка, дворянка, багатурка, дючка* (середина XIX ст.), *хлопка, державка, дідичка, злидарка, капарка, простолюдка, мужичка, капіталістка* (друга половина XIX – початок XX ст.), *колоністка, куркулька, полікаторжанка, середнячка* (XX ст.) [14:66– 67]. Аналізована словотворча модель широко використовується й на сучасному етапі розвитку української мови: «Суфікс *-к-* уживається для утворення багатьох назв осіб жіночої статі, він найчастіше

додається до суфікса для утворення відповідної назви чоловічої статі або вживається замість нього: *шахтарка, лікарка, відвідувачка, комсомолка, стахановка, українка, юристка, учителька, редакторка*» [16:42].

Слушною вважаємо думку О. Тараненка, який стверджує, що, крім хвилі фемінізму, яка активізувалася з 90-х рр. XX ст., на процеси словотвірної фемінізації в сучасній українській мові мають вплив ще два чинники. По-перше, це загальна демократизація літературної мови, по-друге – національно-мовний пуризм, який виявляється у культивуванні тих мовних явищ і тенденцій, що вважаються справді питомими і специфічними для української мови, вирізняючи її на тлі російської мови [17:22]. В останній досі переважає традиційний погляд на мову і стать, який, власне, збігається з позицією вітчизняних авторів-укладачів підручників з української мови і полягає у відмові від слів типу *аспірантка, професорка, депутатка* в офіційно-діловому та науковому стилях [15:35–36]. У той час як в інших слов'янських мовах, за спостереженням мовознавців [11, 17], такі назви є доволі продуктивними і є природною властивістю цих мов, пор.: *docentka, doktorka, kapitanka, premiérka* – у чеській, *doktorica, ministrica* – у хорватській, *profesorica, generalna sekretarka* – у словенській.

Аналізоване питання знайшло широке відбиття у працях О. Пономарева [11, 12]. На думку мовознавця, яку ми підтримуємо, слід широко вживати жіночі відповідники до чоловічих назв професій, звань та посад, щоб не звужувати вияву природної для нашої мови категорії роду. Утім, для офіційно-ділового стилю дослідник залишає форми *автор, діяч, журналіст, лікар*, зауважуючи при цьому таке: «...хоч і тут, мабуть, настав час ламати традицію» [11:185]. Уважаємо цю пропозицію як ніколи актуальною.

Уявлення про те, що назви посад повинні вживатися виключно в чоловічому роді, належить до гендерних стереотипів, які, як слушно зауважує Л. Леонтєва [7], залишаються досить стійкими. О. Кісь в одному з інтерв'ю також наголошує на їхній стійкості й живучості, гендерні стереотипи подовжують існувати навіть тоді, коли реалії життя навколо

докорінно змінилися. Погоджуємося з дослідницею в тому, що поступові зміни в гендерній свідомості не лише можливі – вони неминучі. Коли людина вперше задумується, чи насправді те, що видається природним і справедливим, є таким вже й правильним і незмінним – то це і є перший крок до зміни мислення і поведінки [<http://h.ua/stori/232794/>]. Між іншим, у цьому інтерв'ю фігурують номінації *експертка* (про саму дослідницю), *діячка* (про Соломію Павличко); дослідниця гендерної проблематики Т. Хома використовує лексеми *авторка*, *інтелектуалка*, *лідерка* тощо [19]. Так себе позиціонують самі жінки, і це є найкращим доказом доцільності використання подібних слів в усіх стилях, у тому числі науковому й офіційно-діловому.

Підсумовуючи сказане, наголошуємо на можливості використання номінацій із суфіксом -к(а) в усіх стилях сучасної української мови. Уважаємо закономірною тенденцією в нормування таких одиниць, оскільки, по-перше, фіксуємо продуктивну словотворчу модель, по-друге, спостерігаємо активізацію таких лексем у мові ЗМІ, наукових текстах. Виступаємо на підтримку науковців, які наголошують на закріпленні етичних і комунікативних норм, які враховують гендерний компонент. Декларуючи проєвропейську орієнтацію, слід викорінювати стереотипні уявлення про гендерні ролі, складовою яких є висвітлена в статті проблема.

Література:

1. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: навч. посіб. / Галина Волкотруб. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2008. – 256 с.
2. Галузинська Л.І. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч. посіб. / Л.І. Галузинська, Н.В. Науменко, В.О. Колосюк. – К. : Знання, 2008. – 430 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підруч. / В.О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
4. Грабовська І. Гендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917 – 21 років / І. Грабовська // Ї: незалежний

культурологічний часопис. – 2003. – № 27. – С. 110 – 117.

5. Зубков М. Сучасне українське ділове мовлення / М. Зубков. – Х. : Торсінг, 2001. – 384 с.

6. Корольчук Ю. Гендерна революція у системі державного управління / Ю. Корольчук // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 2. – С. 59 – 72.

7. Леонтьєва Л. Стереотипи, або дещо про місце жінки у суспільстві / Л. Леонтьєва // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 27. – С. 82 – 87.

8. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.

9. Михайлюк В.О. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / В.О. Михайлюк. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 496 с.

10. Пивоваров В.М. Ділова українська мова: навч. посіб. / Ю.І. Калашник, В.М. Пивоваров., Л.Г. Савченко. – Х. : Право, 2008. – 120 с.

11. Пономарів О. Іменники жіночого роду в назвах за професіями / О. Пономарів // Філософсько-антропологічні студії '2001. Спецвипуск. – К. : Стилос, 2001. – С. 183 – 186.

12. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.

13. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я.В. Пузиренко. // Наукові записки. – 2000. – Т. 18. Філологічні науки. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», С. 36 – 42.

14. Семенюк С. Формування словотвірної підсистеми фемінітивів до чоловічих особових назв за соціальним станом у новій українській мові / С. Семенюк // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 65 – 76.

15. Семиколєнова О.І. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) / О.І. Семиколєнова, А.Г. Шиліна // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 32 – 40.

16. Сучасна українська літературна мова: В 5-ти т. / За заг. ред. акад.

І.К. Білодіда. – Т. 2 : Морфологія – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

17.Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3 – 25.

18.Токарська А.С. Українська мова фахового спрямування для юристів: підруч. / І.М. Кочан, А.С. Токарська. – К. : Знання, 2008. – 413 с.

19.Хома Т. Чи був фемінізм в Україні / Т. Хома // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 17. – С. 21 – 27.

Ключові слова: гендерна лінгвістика, лексема, мовний сексизм, фемінітив, функціональний стиль.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, лексема, языковой сексизм, феминитив, функциональный стиль.

Key words: gender linguistics, lexeme, lingual sexism, feminitive, functional style.

Термінологічна компетентність як обов'язковий складник мовно-професійної культури майбутнього інженера-педагога (на матеріалі економічної термінології)

Постановка проблеми. Загальновизнаним є положення щодо безпосереднього зв'язку мови з усіма сферами діяльності людини. Психологи стверджують, що контакти людини зі світом вкладаються у сім кіл спілкування, перше з яких – це сім'я, де вона народилася, а найширше, сьоме, – спілкування зі світом. Поміж ними – стосунки між друзями, партнерами, колегами. У кожному з цих кіл людина формує свою мовну поведінку. Професійне спілкування – одна з важливих ланок цього ланцюга.

Із набуттям незалежності, зміною політичного устрою та введенням ринкових відносин в Україні кардинально змінилися вимоги до спеціалістів різного профілю й професійної освіти загалом. Сучасний фахівець мусить бути висококваліфікованим, конкурентноздатним, мати достатній інтелектуальний потенціал. Складником перелічених вимог є мовленнєва культура, яка є важливим і суттєвим, хоча, безумовно, не єдиним, показником інтелектуального рівня та загальної культури майбутнього інженера-педагога. В умовах євроінтеграції України до студентів висувається актуалізована часом вимога – вільно, нормативно й зразково послуговуватися мовою свого фаху, базовим компонентом якої є термінологія.

Услід за Я. Януш [7] уважаємо, що визначення ролі термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців будь-якої галузі знань є центральною проблемою сучасної професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти професійного

спрямування під час вивчення мови в неспеціальних вищих навчальних закладах висвітлені в працях Я. Януш, Є. Мотіної, Н. Артикуци, В. Дубічинського, С. Кіршо, Г. Величко та ін. Питання ролі термінології в навчальному процесі було предметом обговорення на численних термінологічних конференціях, як вітчизняних, так і зарубіжних.

Постановка завдання. Незважаючи на актуальність висвітлюваної проблеми, вважаємо її недостатньо розробленою й пропонуємо власне бачення шляхів формування термінологічної культури майбутнього інженера-педагога.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в Українській інженерно-педагогічній академії дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (далі УМПС) переважно читається на першому курсі, студентам економічних спеціальностей – у першому семестрі. Отже, викладач цієї дисципліни фактично знайомить студентів із фаховою лексикою і в теоретичному, і в практичному аспектах. Докладно розглянемо кожен із них.

Перший аспект – теоретичний – висвітлений у лекційній темі «Вибір слова у професійному мовленні» і передбачає розгляд таких питань: 1) термін, термінологія, терміносистема; 2) співвідношення термінологічної і професійної лексики; 3) вияв багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії та паронімії у звичайному й професійному мовленні; 4) типові порушення норми в термінології.

На початку лекції викладач дає визначення понять «термін», «термінологія», «терміносистема», акцентує увагу на тому, що економічна терміносистема – це сукупність ієрархічно організованих термінів, оскільки найяскравішим свідченням системності будь-якої терміносистеми є наявність у її сфері гіперо-гіпонімічних (родо-видових) відношень. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть понять, а й передавати зв'язки між ними. Викладач наголошує на тому, що ієрархічна будова терміносистеми передбачає наявність кількох ланок: базові поняття – вузлові – дрібні (за термінологією Б. Михайлишина). Центральною ланкою цього ланцюжка є базові, фундаментальні поняття економічної галузі, напр.: *аванс, акредитив, акцепт, акція, асортимент, аудит, баланс, банк, бізнес, біржа, бюджет, валюта, вартість, гроші, депозит, дефіцит, дивіденд, дисконт, договір, дохід, заборгованість, інвестиція, інфляція, капітал, ліміт, маркетинг, мито, монополія, обіг, облігація, оплата, оренда, платіж, позика, податок, попит, поставка, прибуток, продаж, рахунок, ринок, собівартість, споживач, ставка, страхування, сума, тариф, товар, торгівля, угода, фінансування, фонд, ціна, чек, емісія.*

Крім усіх названих характеристик, базові терміни виконують також важливу словотвірну функцію. Саме на їх основі відбувається творення терміноодиниць, які мають більш складну семантичну й граматичну структуру. Таким чином, ці одиниці виступають стрижневими компонентами

термінологічних словосполучень, які переважають в економічній терміносистемі. Так, мікрополе з домінантою **баланс** представлене такими номінаціями: *активний баланс; баланс банку; баланс біржі; баланс доходів; баланс підприємства; баланс поточних операцій; бухгалтерський баланс; бюджетний баланс; вартісний баланс; зведений баланс; інвалютний баланс; кінцевий баланс; матеріальний баланс; натуральний баланс; пасивний баланс; плановий баланс; річний баланс; розрахунковий баланс; баланс за звітний період; баланс капітальних вкладень; баланс міжнародних розрахунків; баланс неторговельних операцій; баланс оборотних коштів; баланс основних фондів; баланс продовольчого забезпечення.*

Потрібно наголосити, що економічна терміносистема належить до молодих терміносистем, вона досі формується, поповнюється новими термінами. І в цьому контексті принципово важливим є проведення чітких меж між термінами і професіоналізмами. Останні характеризуються

а) відсутністю чіткої дефініції, напр.:

Без права протесту – “означає, що особа, яка підписала боргове зобов’язання, а також його гарантії звільняють кредитора від необхідності опротестувати даний документ у разі несплати” [4, с.35].

Білий слон – “вираз, що означає угоду, за якої витрати перевищують потенційний прибуток” [4, с.34].

Бджола-вбивця – “означає кожного, хто допомагає компанії уникнути поглинання” [4, с.31].

б) обмеженою сферою використання (найчастіше це розмовна мова спеціалістів). Тут доречними будуть приклади, які ілюструють пари «термін» – «професіоналізм»: ціна флеш – *ціна “спалах”*; чинники маркетингу компанії – *чотири “ні” маркетингу*; позабіржовий ринок – *ринок на узбіччі, вуличний ринок, “поза прилавком”*; акції з голубим корінцем – *власність батька родини*; опціон без покриття – *“голий” опціон*; офшорна зона – *фіскальний оазис, податковий рай*; здвоєна акція – *сіамська акція*.

Студенти мають усвідомити, що використання професіоналізмів доречне тільки на усному рівні, вони не мають сфери фіксації, а отже, їх не можна вживати в підручниках, посібниках, наукових розвідках (курсівих роботах, статтях тощо).

У мовознавстві поширеною є думка про те, що “...термін підпорядковується й термінологічним законам, і законам мови в цілому, оскільки він – і знак спеціальної системи, і одиниця лексичного складу певної мови» [6, с.23]. Зважаючи на це, важливим вважаємо розгляд третього питання лекції – вияву багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії та паронімії у професійному мовленні. Усі ці явища студенти вивчали у школі (труднощі становить хіба що паронімія), тому спочатку викладач актуалізує набуті знання, потім пропонує порівняльний аналіз в аспекті «звичайне мовлення – професійне мовлення».

Щодо багатозначності слід наголосити на тому, що у звичайному

мовленні вона дає змогу за відносно обмеженої кількості слів називати ними практично необмежену кількість предметів та явищ, отже, є позитивним явищем. Натомість у термінології полісемія є негативною / небажаною. Вимозі однозначності термінів більшість науковців надає першочергового значення. Якщо спрацьовує положення “одне поняття – один знак”, то це забезпечує необхідну точність переданої інформації, дозволяє швидко віднайти термінологічний еквівалент в іншій мові, що, урешті-решт, значно полегшує комунікацію у сфері науки. Недарма в будь-якій науковій праці, теоретичній дискусії важливим є з’ясування того, як автори розуміють те чи інше слово.

Незважаючи на ці очевидні переваги однозначних термінів, полісемія наявна майже в усіх сучасних терміносистемах, зокрема економічній. Так, терміни *дивіденд*, *дохід*, *валютні кредити*, *касова угода*, *трансакційні витрати*, *відкритий рахунок* мають два значення; *контракт*, *конверсія позики*, *лімітна ціна*, *готівковий товар* – три значення. Але багатозначність не заважає правильному розумінню термінів завдяки контекстові, у якому вони вжиті. Слушним буде цитування зарубіжного термінолога В. Даниленко, яка стверджує, що “полісемія термінів – це природний вияв природних законів розвитку лексики. З нею можна боротися, її можна стримувати, але вона все одно знаходитиме вихід у термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови” [2, с. 18].

Помічено, що студенти часто не розмежовують багатозначність й омонімію, чим, власне, й зумовлений розгляд останньої. Це явище, безумовно, належить до негативних, адже відомо, що один термін мусить позначати тільки одне наукове поняття. Утім, спостерігається омонімія лише на міжсистемному рівні. Слова, що мають однакове звучання та написання, але різняться значенням, функціонують у різних терміносистемах, напр.: *блокада* – в економіці, військовій справі й медицині; *кома* – у лінгвістиці й медицині тощо. Омонімія, як і полісемія, повністю виключається завдяки контекстові.

Розглядаючи синонімію у нефаховому мовленні, викладач наголошує на тому, що вона існує у високорозвиненій мові. Уміле використання синонімічного багатства є свідченням майстерного володіння мовою, вимогливості до власного висловлювання. Синонімія в термінології кваліфікується як негативне явище, якщо пам’ятати про аксіому «одне поняття – один знак». У той же час якщо наукове поняття одержує кілька назв, то з часом це дозволяє шляхом відбору знайти найбільш доцільні мовні засоби для позначення цього поняття, які відповідали б нормативним вимогам, що, у свою чергу, сприяє розвитку терміносистеми в цілому. Особливої актуальності ця проблема набуває сьогодні, коли ми спостерігаємо засилля іншомовних термінів, зокрема в економічній галузі. Принципово важливим буде акцентувати увагу студентів на таких моментах. Так, синонімія в термінології належить до небажаних явищ, але очікуваної користі від наявності синонімічних пар «своє – запозичене» буде більше, ніж шкоди. Н. Непийвода, говорячи про важливість прозорості внутрішньої форми

термінів, утворених на основі слів рідної мови, зазначає: «Із цього погляду дублетність термінології – не таке вже й негативне явище, як його традиційно вважають. Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета – "для домашнього вжитку" – аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми». [5, с. 25]. Деякі автори сучасних економічних словникарських праць [1], прекрасно розуміючи це, активно впроваджують національні відповідники запозичених термінів, напр.: *дилер* – *посередник*, *дефолт* – *невиконання грошових зобов'язань*, *дисконт* – *знижка*, *траст* – *довірче товариство*, *плюральна акція* – *багатоголоса акція*; *експорт* – *вивіз*; *дисконт* – *знижка*; *компенсація* – *відшкодування*; *трансфер* – *переказ*; *аккумуляція коштів* – *накопичення коштів*; *фіксація курсу* – *встановлення курсу*; *грин-кард* – *зелена карта*. Студенти мають усвідомити, що за наявності двох термінів – свого і запозиченого – перевагу слід надавати першому. Як видно з прикладів, українські терміни інколи громіздкіші, ніж їх чужомовні синоніми, проте цей недолік компенсується прозорістю внутрішньої форми питомих термінів.

На завершення слухними будуть слова українського термінолога Т. Кияка про мудре поєднання почуття мовного патріотизму з досягненнями в розвитку всієї світової культури. Українська економічна термінологія має через запозичення органічно вписатись у світовий економічний контекст, не спотворюючи при цьому системи мови, не порушуючи її гармонійного розвитку.

Існування явища антонімії ані в звичайному, ані у фаховому мовленні не викликає жодних заперечень, порівняно з багатозначністю та синонімією. Більшість науковців вважають, що антонімія спостерігається в кожній галузевій терміносистемі. Більше того, це явище в термінології представлене навіть ширше, ніж у загальнолітературній мові, оскільки наукові поняття завжди виникають парами: напр.: *експорт* – *імпорт*, *постійний капітал* – *змінний капітал*; *приватна власність* – *суспільна власність*; *монополістична конкуренція* – *олігополістична конкуренція*; *змінна відсоткова ставка* – *фіксована відсоткова ставка*; *цінова конкуренція* – *нецінова конкуренція*; *закриті торги* – *відкриті торги*; *профіцит бюджету* – *дефіцит бюджету*; *продаж товару* – *купівля товару*.

На особливу увагу з боку студентів заслуговує явище паронімії. Пароніми між собою можуть бути синонімічними (*приводити* – *призводити*), антонімічними (*експорт* – *імпорт*, *інфляція* – *дефляція*), можуть просто належати до однієї тематичної групи (*уява* – *уявлення*). У готовому тексті зі словами-паронімами труднощів, як правило, не виникає, оскільки в контексті конкретизується значення пароніма. Проте, коли фаховий текст доводиться укладати самому, можуть з'явитися сумніви щодо використання того чи іншого слова. Необхідно знати відмінності у значеннях паронімів, звертатися до довідкової літератури.

Одна з основних вимог до фахових текстів – нормативність. Очевидним є неприпустимість існування номінацій типу *податок на добавлену вартість*

(правильно *податок на додану вартість*), *галоупюча інфляція* (правильно *галопова* або *навальна інфляція*), *грошовий оборот* (правильно *грошовий обіг*), *валовий дохід* (правильно *валовий дохід*) *подохідний податок* (правильно *прибутковий податок*) та ін. Типові порушення норми в термінології – останнє питання лекції.

Закріпити набуті знання на практиці студентам має допомогти система вправ як репродуктивного, так і творчого характеру. Найефективнішими, на нашу думку, є такі: а) дати дефініцію фахових термінів і, навпаки, за наявними визначеннями дібрати відповідні терміни; б) користуючись словниками, дібрати до наведених термінів синоніми, антоніми, увести їх до контексту; в) скласти невеличке усне повідомлення фахового характеру, використовуючи термінологію; г) зредагувати запропоновані фахові тексти тощо.

Важливою також є самостійна робота, зокрема така її форма, як термінологічний практикум, передбачений робочою програмою дисципліни УМПС. По-перше, студенти укладають невеликі фахові словнички (50 – 70 термінів із дефініціями). У такий спосіб відбувається одночасно і знайомство з термінологією, і набуття навичок користування лексикографічними джерелами (список словників економічного спрямування викладач готує окремо і пропонує студентам). Другий компонент – переклад фахового тексту з російської мови на українську, який також передбачає роботу зі словниками. Як слушно зауважують мовознавці, навчання теоретичних засад і практичних навичок наукового перекладу у вищому навчальному закладі є невід'ємним чинником підготовки майбутніх спеціалістів, які мають вміти працювати з фаховою інформацією, відтвореною іншими мовами, зокрема російською. Завдання викладача – звернути увагу студентів на ті вимоги, що висуваються до наукового перекладу, а саме:

- 1) переклад має бути точним, але не буквальним або дослівним; перекладаються не окремі слова оригіналу, а його зміст;
- 2) ясність і чіткість: подвійне тлумачення змісту наукового перекладу є небажаним, його стиль має повністю відповідати формально-логічному стилю мови наукової літератури;
- 3) науковий переклад має бути стислим: зайві міркування перешкоджають розумінню змісту тексту;
- 4) переклад має відповідати нормам літературної мови [3, с. 410].

Застосування таких видів аудиторної та самостійної роботи допоможе студентам набути навичок вільного, нормативного користування фаховою термінологією, підвищить загальну мовленнєву культуру.

Висновки. На нашу думку, запропонований теоретичний матеріал, форми й методи роботи з опанування термінології, які активно впроваджуються під час вивчення курсу УМПС, сприятимуть формуванню мовно-професійної культури майбутнього інженера-педагога.

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на виняткову роль термінології у професійній діяльності, важливим є пошук нових методів та

організаційних форм навчання з означеної проблематики. Зокрема, доцільним вважаємо введення до навчального плану термінологічного спецкурсу, який, безумовно, сприятиме кращому засвоєнню фахової термінології.

Література

1. Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник / Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
2. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С.7 – 67.
3. Дубічинський В. Навчання науково-технічному перекладу у вищому технічному закладі / В. Дубічинський, Л. Васенко, О. Крimeць // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI. – К.: КНЕУ, 2005. – С.409 – 413.
4. Коломойцев В.Є. Універсальний словник економічних термінів / В.Є. Коломойцев. – К.: Вид-во “Молодь”, 2000. – 384 с.
5. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с.
6. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Радченко Ольга Іванівна. – Х., 2000. – 203 с.
7. Януш Я. Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю / Я. Януш // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С.15 – 19.

Ключові слова: термінологічна компетентність, професійна освіта, мовно-професійна культура, термін, термінологія, економічна терміносистема, інженер-педагог, професійне спілкування.

Ключевые слова: терминологическая компетентность, профессиональное образование, речевая профессиональная культура, термин, терминология, экономическая терминосистема, инженер-педагог, профессиональное общение.

Key words: terminological system, professional education, language and professional culture, a term, a terminology, economic terminological system, an engineer-pedagogue, professional communication.

ПРО ПОНЯТТЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ДОВЖИНИ ТЕРМІНА

(НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Ключові слова: багатокomпонентні терміносполуки, економічна терміносистема, проблема «точність – стислість», синтаксична варіантність.

Ключевые слова: многокомпонентные терминосочетания, экономическая терминосистема, проблема «точность – краткость», синтаксическая вариантность.

Key words: multicomponent term combinations, economic term system, the problem “accuracy – shortness”, syntax variation.

За останні роки вітчизняне термінознавство збагатилося низкою розвідок, присвячених сучасним терміносистемам, досліджуючи які, науковці більшою чи меншою мірою торкалися й проблем неоднослівної номінації (див. роботи Л. Веклинець, І. Волкової, Т. Лепехи, О. Медведь, Б. Михайлишина, О. Покровської, І. Процик, Н. Цимбал, О. Чумак та багатьох інших). Максимальна увага приділялася найпродуктивнішим (дво- та трикомпонентним) моделям термінів-словосполук (далі ТС). Мета статті – дослідити багатокomпонентні ТС економічної терміносистеми і довести їхнє право на існування.

До багатокomпонентних відносимо ТС, які містять у своєму складі чотири та більше компонентів. Такі ТС належать до малопродуктивних. Усього нами проаналізовано близько 4000 терміносполучень економічної терміносистеми і лише 6% із них становлять багатокomпонентні. Серед них безумовними лідерами є чотирикомпонентні ТС (87% від загальної кількості багатокomпонентних). Дериваційною базою для їх творення є словосполучення з меншою кількістю компонентів, як правило – трикомпонентні. Найпродуктивнішою серед чотирикомпонентних ТС є модель «прикметник + іменник + прикметник + іменник», наприклад: *страховий фонд банківських депозитів; соціальна економіка ринкового типу; статутний фонд спільних підприємств; преміальна система заробітної платні; сумарний приріст біржового курсу; золотий вміст грошової одиниці; інвестиційна компанія закритого типу; фіксований курс цінних паперів; депозитний рахунок грошового ринку*. Механізм творення таких ТС є

досить прозорим: до трикомпонентного ТС додається прикметник, який звужує значення вихідної сполуки, пор.: *вартість основних фондів – відновна вартість основних фондів, ліквідаційна вартість основних фондів, залишкова вартість основних фондів, початкова вартість основних фондів, балансова вартість основних фондів, середня вартість основних фондів; тип ринкового трансформування – класичний тип ринкового трансформування, інверсійний тип ринкового трансформування*. Ще один спосіб творення аналізованих терміноодиниць – об'єднання двох двокомпонентних ТС в одне смислове та структурне ціле, наприклад: *ліквідаційна вартість привілейованої акції* (пор. бінарні ТС *ліквідаційна вартість* та *привілейована акція*); *номінальна вартість цінних паперів* (*номінальна вартість* і *цінні папери*). Прийменникові ТС, побудовані за цією моделлю, нечисленні: *поточний рахунок в іноземній валюті; оборотні засоби за ощадними вкладками; строковий вклад з додатковими внесками*.

Інші моделі чотирикомпонентних ТС також творяться шляхом ускладнення трикомпонентних ТС прикметниками, іменниками, рідше – прислівниками. Порівняно з розглянутою моделлю вони репрезентовані меншою кількістю терміноодиниць, наприклад:

- «Іменник + прикметник + іменник + іменник»: *закон планомірного розвитку економіки; норма обов'язкових резервів банків; індекс купівельної спроможності грошей; моделі грошових доходів населення*. ТС з прийменниками: *акредитив з частковим відстроченням платежу; агентство з повним циклом послуг*.
- «Прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *номінальний двосторонній валютний курс; договірна вертикальна маркетингова система; капітальний зовнішній державний борг; реальний річний банківський відсоток*.
- «Іменник + прикметник + прикметник + іменник»: *система змінних валютних курсів; ставки світового грошового ринку; облігація*

внутрішньої державної позики; вартість мінімального споживчого кошика; облігація внутрішньої валютної позики.

- *«Прикметник + прикметник + іменник + іменник»: міжнародний суспільний поділ праці; мінімальний споживчий бюджет сім'ї. ТС з прийменниками: звичайна процентна ставка за депозит; звичайна процентна ставка за кредит.*
- *«Іменник + іменник + іменник + іменник»: цикл життя класу продуктів. ТС з прийменниками: норми споживання на душу населення; обсяг виторгу від реалізації продукції.*
- *«Іменник + іменник + прикметник + іменник»: закон нерівномірності економічного розвитку; коефіцієнт покриття довгострокової заборгованості; лінія ринку цінних паперів. ТС з прийменниками: податок на доходи від грошових капіталів; закон про індексацію грошових доходів; договір купівлі-продажу з довічним утриманням.*

Непродуктивною є модель «прислівник + прикметник + прикметник + іменник»: *суспільно необхідний робочий час.*

До непродуктивних прийменникових чотирикомпонентних ТС належать такі моделі:

- *«Прикметник + іменник + іменник + іменник»: переказний вексель з оплатою за поданням; привілейовані акції з правом участі.*
- *«Іменник + іменник + числівник + іменник»: договір на користь третьої особи.*
- *«Іменник + прислівник + дієприкметник + іменник»: контракт із наперед встановленою ціною.*

П'ятикомпонентні ТС становлять 10% від загальної кількості багаточленних терміносполучень. Вони також творяться на основі словосполучень із меншою кількістю компонентів за такими моделями:

- *«Іменник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: модель ризику*

неефективності аудиторської перевірки; лінія надійності ринку цінних паперів.

- *«Іменник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: рух основних фондів фінансових ресурсів; інструменти фінансового ринку короткотермінового капіталу. Прийменникові ТС: система часткового резерву в банківській справі; групування промислової продукції за економічним призначенням.*
- *«Іменник + іменник + прикметник + прикметник + іменник»: індекс цін валового національного продукту.*
- *«Прикметник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: твердий офіційний курс національної валюти.*
- *«Прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: золоте правило проведення ліквідних операцій; сальдовий метод обліку товарно-матеріальних цінностей. Прийменникові ТС: спільне підприємство з участю іноземного капіталу.*
- *«Іменник + іменник + прикметник + іменник + іменник»: закон зростання екологічних витрат суспільства.*
- *«Прикметник + іменник + прикметник + іменник + іменник»: економічна ефективність нових засобів виробництва.*
- *«Іменник + прикметник + іменник + іменник + іменник»: закон неухильного зростання продуктивності праці.*
- *«Прикметник + прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: чиста конкурентна ринкова економічна система.*

Прийменникові п'ятикомпонентні ТС будуються також за такими моделями:

- *«Іменник + іменник + прислівник + прикметник + іменник»: акредитив з платежем у вільно конвертованій валюті.*

Шестикомпонентні ТС становлять 2% від загальної кількості багатоконпонентних терміносполучень. Безприйменникові ТС представлені двома моделями:

- «Іменник + прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *категорії фінансових засобів системи національних рахунків.*
- «Прикметник + іменник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *інституціональні моделі світового ринку робочої сили.*

Шестикомпонентні прийменникові ТС будуються за такими моделями:

- «Іменник + прикметник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *баланс поточних економічних операцій із зарубіжними країнами.*
- «Іменник + прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *замовлення торговельних організацій на виробництво промислових товарів.*
- «Іменник + прислівник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *компанія з відносно високим ступенем боргової залежності.*

Кожна з наведених моделей представлена однією номінацією.

Терміносполучення, що складаються із семи компонентів, представлені ТС *діяльність щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів і обов'язкові економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків.*

Двома номінаціями репрезентовані восьмикомпонентні ТС: *модель розрахунку ринкової вартості основних типів цінних паперів і закон адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил.*

Аналізуючи полікомпонентні економічні терміносполучення, зазначимо, що їх наявність викликає з боку науковців суттєві зауваження. Одним із них є громіздка структура таких терміноодиниць, а отже – незручність у користуванні. Як зауважує зарубіжний термінолог В. Даниленко, ТС з великою кількістю компонентів не можна розцінювати як нормальне явище, як типові терміни. «Це швидше аномалія, якої необхідно уникати», –

підкреслює автор [1, с. 133]. Крім цього, за спостереженням дослідниці, дуже часто межі словосполучення настільки розширюються, що за терміносполучення видаються цілі вислови. З'являється модель термінів-описів, яким важко дати дефініцію, оскільки вона фактично міститься вже в самому терміні, наприклад: *«Коефіцієнти оцінки формування фінансових ресурсів – фінансові коефіцієнти, що характеризують оптимальність формування фінансових ресурсів з погляду впливу на фінансову стійкість підприємства та вартість капіталу»* [2, с. 270].

Одним із шляхів вирішення названої проблеми є намагання визначити припустиму кількість компонентів аналітичних термінів. На думку В. Даниленко, термінологічні словосполучення повинні лежати в межах «класичних» (як автор розуміє цей термін, не вказується) субстантивних словосполучень із притаманними їм формами вираження ознак. Такі міркування знаходимо й у О. Лисенко [3], яка, як і К. Авербух [4], наголошує на тому, що набір моделей, за якими будуються ТС, для кожної предметної галузі невеликий, не більше двадцяти моделей, специфічних узагалі для науки і техніки. О. Лисенко наголошує на тому, що всі створені за стійкими відтворюваними моделями словесні конструкції можна вважати термінологічними словосполученнями, а словосполучення, кількість словесних позицій яких перебільшує задане, – сполученням термінів. Останні, на її думку, підлягають розбиванню до словосполучень, побудованих за стандартними моделями. Про поняття оптимальної довжини та оптимальної структури терміна пише В. Лейчик [5]. Автор відзначає, що з'ясування ідеальної та оптимальної довжини терміна можливе за допомогою статистичних методів.

Дозволимо собі не погодитися з позицією названих авторів. Не думаємо, що формальний підхід у цьому питанні може бути корисним. Уважаємо, що відповіді на питання, яка кількість компонентів у терміносполученні є нормальною, а яка – ні, просто не існує. Не з цього треба виходити,

з'ясовуючи міру термінологічності того чи іншого багатокomпонентного ТС. Значно важливішою буде відповідь на інші питання, наприклад, чи має аналізоване словосполучення чітку дефініцію, чи позначає воно окреме, єдине наукове поняття та ін.

На наше переконання, усе те, що народжується в мові та мовленні, має на це певні причини. Висловлене безпосередньо стосується термінотворення, оскільки доведеним є те, що це свідомий процес. Полікомпонентні ТС – невід'ємна частина аналізованої терміносистеми, бо специфіка останньої полягає у наявності великої кількості складних понять. Причому поповнення арсеналу економічної науки численними інноваціями відбувається настільки швидко, «що не лише не вистачає нових слів для їх позначень, а й важко охопити їх компактними словосполученнями» [6, с. 131]. Цитована праця написана 1979 року, отже, можемо уявити, наскільки мобільнішими є всі ці зміни сьогодні, у двадцять першому столітті. В анотаціях і передмових до деяких сучасних економічних словникових праць [2, 7] зазначається, що їх автори запроваджують й обґрунтовують нові економічні терміни, поняття і категорії. Але будь-який термінологічний словник має фіксувати виключно терміни. Те, що вони поставлені в один ряд із поняттями і категоріями, зумовлено наявністю економічних реалій, для називання яких не знайдено коротких найменувань, а багатослівні номінації укладачі словників, очевидно, не вважають термінами, принаймні уникають слова «термін». Але ж компактних найменувань для таких понять досі не знайдено! Це означає, що подібні номінації треба або визнати ТС, або не оперувати ними взагалі. Таким чином, ще раз підкреслюємо, що утворення багатокomпонентних ТС у період швидкого розвитку молоді економічної терміносистеми – закономірне явище.

Наголошуємо на тому, що проблему «точність – короткість» у термінологічній сфері необхідно вирішувати на користь першої. На важливість цієї вимоги до ідеального терміна вказується в роботах як

вітчизняних, так і зарубіжних термінологів, зокрема Т. Кияка, А. Коваль, Л. Симоненко, С. Гриньова та ін. На точності як одному з трьох критеріїв комунікативної повноцінності наукового викладу (поряд із ясністю і мовною внормованістю) наголошує Н.Непийвода. У той же час, на думку ряду науковців (див. праці Т. Кияка, В. Лейчика та ін.), термін мусить бути коротким: короткий термін полегшує оперування поняттям у процесі наукової, виробничої та навчальної роботи. Але термін – це не побутове слово, і його точність набагато важливіша за короткість. Як слушно зауважується у спеціальних дослідженнях, критерій стислості плану вираження терміна здебільшого бажаний, ніж реальний. «Процес диференціації понять науки та техніки є об'єктивною передумовою використання багатослівних термінів, що прагнуть якнайточнішого позначення певного поняття» [8, с. 147]. «Точне відтворення поняттєвого наповнення вимагає іноді не скорочення, а розширення терміна», – стверджує З. Осипенко [9, с. 69]. Якщо певне поняття позначається за допомогою багатокomпонентного словосполучення, це забезпечує і системність терміна, і демонструє зв'язок цього поняття з іншими. Таким чином, вважаємо, що короткість не повинна бути критерієм оцінки терміна, для якого основним є точність. Хоча саме поняття термінологічної точності у деяких дослідників викликає суттєві зауваження. Так, Е. Скороходько стверджує, що «...точність терміна – це не що інше, як досить поширений міф» [10, с. 78]. На його думку, на сьогодні відсутній і навряд чи буде створений науковий інструментарій, який дозволяв би вимірювати точність терміна, а спиратися на інтуїтивні критерії не можна. Багато в чому погоджуючись із автором, розуміючи, що точність терміна справді є складним і багатоаспектним поняттям, у нашому дослідженні спираємося на словникове тлумачення прикметника точний: «2. Який у подробицях і деталях відображає певний об'єктивний зміст; не приблизний, не загальний. // Який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища» [11, с.

1259]. Саме багатокomпонентні терміни є засобом деталізації наукових понять. Свідченням цієї тези є всі наведені вище приклади. Щодо незручностей у користуванні, то ця проблема частково може бути вирішена завдяки існуванню синтаксичної варіантності, а саме шляхом усунення малоінформативних елементів терміна, що виражають ознаки поняття, зрозумілі зі системи понять у цілому, наприклад: *закон адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил – закон адекватності; головна книга бухгалтерського обліку – головна книга – grosбух; виписка з розрахункового рахунку банку – виписка з рахунку; залізний закон заробітної платні – залізний економічний закон – залізний закон; ціноутворення за методом «витрати плюс» – витрати плюс.*

Отже, наявність багатокomпонентних ТС у сучасних терміносистемах, економічній зокрема, не повинна викликати заперечень, оскільки такі терміни здатні з максимальною точністю та повнотою відображати відмітні ознаки складних понять.

1. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Даниленко В.П. – М.: Наука, 1977. – 246 с.; 2. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.; 3. Лисенко О.А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Лисенко Олена Анатоліївна. – Х., 1999. – 170 с.; 4. Авербух К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты / К.Я. Авербух // Вопросы языкознания. – 1986. – №6. – С.38 – 49; 5. Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В.М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1981. – №2. – С.62 – 67; 6. Панько Т.І. Від терміна до системи (становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах) / Панько Т.І. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1979. – 145 с.; 7. Економічний енциклопедичний словник: У 2

т. / [за ред. С.В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2005. – Т 1. – 2005. – 616 с.; 8. Кочан І.М. Українське термінознавство: Підручник / Кочан І.М., Мацюк Г.П., Панько Т.І. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.; 9. Осипенко З.М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З.М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – №2. – С.65 – 69; 10. Скороходько Е. Точність терміна – реальність чи міф? / Е. Скороходько // Українська мова. – 2008. – №1. – С. 69 – 79; 11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТЕРМІНОСПОЛУЧЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Ключові слова: семантична структура, економічний аналітичний термін, ступінь семантичної цілісності, опозиція «термін – нетермін».

Ключевые слова: семантическая структура, экономический аналитический термин, степень семантической целостности, оппозиция «термин – нетермин».

Key words: semantic structure, economic analytical term, the degree semantic integrity, the opposition “a term – non term”.

. There was suggested the classification of economic terminological collocations according to semantic integrity. The basis for the classification was The prevailing of terminological collocations, consisting of both proper terms and non-professional lexis, was stated on all structural levels. It was traced that analytical nominations with non-special words are characterized by binding meanings; formal decomposition is a feature of terminological collocations all components of which are terms.

У сучасному термінознавстві питання граматичної структури

неоднослівних термінів знаходить усебічне висвітлення. Науковці, які тією чи іншою мірою звертаються до проблем аналітичної номінації, обов'язково подають або повний реєстр тих моделей, за якими будуються терміносполучення, або принаймні найпродуктивніші їх типи. Семантична структура неоднослівних термінів досліджена меншою мірою. Цей аспект вивчення термінологічних словосполучень (далі ТС) є не менш важливим, саме він привернув нашу увагу. Мета статті – дослідити семантичну структуру термінологічних словосполучень економічної терміносистеми.

Семантичну структуру терміна розуміємо як сукупність сем, що відбивають суттєві ознаки наукового поняття. У лінгвістиці семантична структура слова визначається як “смилова будова основної одиниці лексики” [9, с.455].

Оскільки термінологічні словосполучення складаються з двох та більше слів, логічно передбачити, що семантика сполуки в цілому залежатиме від їх значень. Основний акцент робимо на розгляді того, яким чином формується семантична структура терміносполучень, чи становить вона просту суму значень складників, чи можливі інші типи відношень. Виходимо з того, що будь-яке термінологічне словосполучення є семантично цілісною конструкцією, але виділяємо кілька ступенів семантичної цілісності. На думку авторів монографії “Склад і структура термінологічної лексики української мови”, залежить це від характеру семантики та особливостей функціонування слів-компонентів терміносполучень. Проте основним чинником, який зумовлює більший чи менший ступінь семантичної цілісності є, на наше переконання, належність одного чи кількох компонентів ТС до термінологічної або неспеціальної галузі лексики (про що йтиметься далі).

В українському термінознавстві фіксуємо спроби розглядати специфіку семантики неоднослівних термінів під кутом зору термін / нетермін. Але вітчизняні науковці обмежуються констатацією того, що

складові аналітичних термінів можуть належати як до власне термінологічної лексики, так і до інших лексичних шарів, не пов'язуючи це з питанням про семантичну злитованість компонентів усередині термінологічної сполуки. Так, автори колективної монографії “Склад і структура термінологічної лексики української мови” виділяють ТС, у яких обидва слова мають термінологічний характер (*промисловий прибуток; товарна вартість*); означувальне термінологічного характеру, а означуване – загальноновживане слово (*вексельний курс; грошова сума; економічний переворот*); атрибут нетермінологічного характеру, а означуване – термін (*природна вартість; чистий прибуток*) [10, с.128 – 129].

А. Коваль пропонує розрізняти чотири типи термінологічних словосполучень:

1. Обидва слова у складі словосполучення – терміни (*гіперболічний логарифм; киснева корозія*).
2. Родове поняття – термін, видове поняття – загальноновживане слово (*зрізана піраміда; вища геометрія; непарна функція*).
3. Родове поняття – загальноновживане слово, видове поняття – термінологічне (*білінійна форма; координатна поверхня*).
4. Жоден з елементів терміна-словосполучення не є терміном (*ластівчин хвіст; гірська шкіра; сніговий карниз*) [7, с.295].

Коментуючи наведену класифікацію, дослідниця не простежує зв'язків із семантикою, але робить акцент на системності. Так, вона відзначає, що при правильному доборі й сполученні елементів неоднослівні терміни перших трьох типів мають системні властивості. Терміни четвертого типу не відображують системи понять певної дисципліни: в них відбиваються тільки деякі зовнішні ознаки предметів. Цей аспект вивчення полілексемних термінів також є важливим; зауважимо, що наші спостереження збігаються зі

спостереженнями автора.

Класифікацію, яка частково дублює дві попередні, знаходимо в О. Іващишина [5]. Дослідник справедливо відзначає, що стосовно семантики термінологічні словосполучення є суцільними лексичними одиницями. Але семантична характеристика обмежується твердженням про те, що складовими ТС можуть бути як слова спеціального словника, так і загальноживана лексика. Яким чином відзначена науковцем властивість аналітичних термінів пов'язана з їхньою цілісністю, автор не коментує. На наявність цього зв'язку вказує зарубіжний термінолог В. Даниленко, яка всі терміносполучення за ступенем смислової розкладності поділяє на два типи. До першого автор відносить нерозкладні ТС типу *ластівчин хвіст*, *мальтійський хрест*. Другий тип характеризується формальною розкладністю компонентів, у ньому можна виділити два підтипи утворень:

1. Вільні сполуки, які складаються цілком з елементів термінологічного характеру (*карбюраторний двигун*).
2. Злиті сполуки, у складі яких один із компонентів може не бути терміном (*білий віри*).

Найбільш поширеним, на думку В. Даниленко, є другий тип ТС, який за допомогою певних стандартних моделей забезпечує необхідну однозначність та системність окремих термінологічних підсистем [2, с.104].

Погляди дослідниці послужили підґрунтям нашої класифікації економічних термінологічних словосполучень за ступенем семантичної цілісності. Стрижневою для класифікації є опозиція “термін – нетермін”.

На матеріалі двокомпонентних терміносполучень економічної терміносистеми виділяємо три групи. До першої належать ТС, які мають найнижчий ступінь семантичної цілісності, характеризуються формальною розкладністю і зовні нагадують вільні словосполучення. Обидва компоненти

таких терміноодиниць ужиті в термінологічному значенні, наприклад: *податкова квота; експортний лізинг; валютний кліринг; акціонерний капітал; банківська ліквідність; депонування коштів*. Спостереження над цими терміносполученнями дозволяють твердити, що їм не властива лексична неподільність слів-компонентів. Кожен член аналізованих структур – показник суттєвих рис позначуваного поняття, у кожному з них реалізується частка цілісної смислової єдності, основою якої є семантика всіх членів сполуки. Але вважаємо за потрібне наголосити на тому, що “значення нових складених мовних одиниць не є простою сумою значень їхніх лексичних складників, а визначається складними взаємовідношеннями між ними, їхніми гносеологічними функціями, природою зображуваного об’єкта, мовними особливостями діалектичної єдності форми та змісту” [6, с.55]. Наведена думка стосується в першу чергу взагалі проблеми сполучуваності мовних одиниць, але актуальність її в контексті цієї статті є очевидною. Наприклад, складові компоненти термінологічного словосполучення “*товарна біржа*” мають такі значення: *товарний* – “прикм. до товар – призначений для обміну продукт праці, що має споживну вартість” [11, т.10, с.159], *біржа* – “державна або акціонерна організація, котра надає приміщення, певні гарантії, розрахункові та інформаційні послуги для операцій з цінними паперами або товарами, одержує за це комісійні від операцій і накладає певні обмеження на торгівлю” [12, с.62]. Проаналізувавши дефініцію ТС *товарна біржа* – “комерційне підприємство, що здійснює оптову торгівлю головним чином сировиною, матеріалами і продовольчими товарами” [12, с.63], доходимо висновку, що вона не тотожна двом попереднім тлумаченням.

До другої групи відносимо терміносполучення, у яких один компонент є власне економічним терміном, а другий запозичений з іншої лексичної підсистеми. Унаслідок часткового або повного переосмислення, якого зазнає другий компонент сполуки, значення термінологічного словосполучення не

сприймається як сума значень складових. Стосовно таких ТС можемо говорити про вищий ступінь семантичної цілісності, порівняно з ТС першої групи. Серед субстантивно-ад'єктивних ТС виділяємо терміносполучення, у яких:

1) іменник має термінологічне значення, прикметник (дієприкметник) належить:

а) до загальноновживаної лексики, напр.: *гарячі гроші; смітникові облігації; чорний ринок; чорна каса; чорний маклер; тверда валюта; “молодша” облігація; “незаймана позика”; агресивний інвестор; м'який продаж;*

б) до лексики обмеженого вживання, зокрема книжної, напр.: *негативний попит; пікове ціноутворення; серцеподібний капітал;*

2) прикметник має термінологічне значення, іменник належить:

а) до загальноновживаної лексики, напр.: *банківська мрія; валютна змія; грошовий голод; податкове сховище; податкова парасолька; готівкова корова; інвестиційний портфель; валютний кошик; брокерське обслуговування;*

б) до лексики обмеженого вживання:

- до розмовної лексики, напр.: *валютна лихоманка;*

- до книжної лексики, до якої належить:

- загальнотермінологічна лексика, напр.: *немонополістичний сектор; ринковий механізм; грошова маса; бюджетні обстеження; фінансові показники;*

- вузькофахова лексика, напр.: *інвестиційні (економічні) барометри; інвестиційний клімат.*

У складі субстантивно-субстантивних ТС також фіксуємо компоненти, які належать:

а) до загальноновживаної лексики, напр.: *втеча від грошей; війна цін; кредит довіри; ножиці цін; парасолька цін; капітал-морква; об'єкт*

оподаткування; глибина ринку; курс акцій; таємниця вкладу; міра вартості; ніша ринку;

б) до лексики обмеженого вживання, зокрема книжної, серед якої виділяємо:

– загальнотермінологічну лексику, напр.: *прогнозування попиту; концентрація капіталу; блокування рахунків; мінімум споживання; масштаб цін; механізм ціноутворення;*

– вузькофахову лексику, напр.: *сегментація ринку.*

Наведені приклади свідчать про те, що смислова єдність таких терміносполучень формується на базі компонентів, значення яких більшою або меншою мірою віддаляються від значень тих же слів у вільних сполуках, пор.: *чорний колір і чорний ринок; чорна каса; чорний курс; м'який хліб і м'який продаж.* І це природно, оскільки слова-компоненти терміносполук, які не є власне економічними термінами, починають виконувати нову термінологічну функцію, унаслідок чого обов'язково відбувається їхнє семантичне переосмислення. Саме тому дозволимо собі не погодитися з тими дослідниками, які стверджують, що лексико-семантичний спосіб творення термінів не завжди передбачає спеціалізацію основного значення загальновживаного слова внаслідок різних видів перенесення, можливий також збіг лексичного значення побутового слова з термінологічним значенням [1], [3]. На нашу думку, під час використання слів-нетермінів, особливо загальновживаних, у термінологічній функції здебільшого відбуваються певні семантичні зрушення. Проілюструвати цю тезу можна такими прикладами. Так, одним із можливих тлумачень прикметника *чорний* за “Словником української мови” є таке: “Який не викликає схвалення; поганий, негативний, ганебний” [11, т.11, с.355]. Функціонуючи у складі терміносполучень *чорний ринок, чорна каса, чорний курс* і зберігаючи своє основне значення, семантика цього прикметника довантажується новими смисловими відтінками, які стають зрозумілими з дефініцій, пор.: *Чорний*

ринок – “ринок товарів і валюти, на якому укладають незаконні угоди за цінами і курсами, що істотно відрізняються від зафіксованих державою” [8, с.276]. *Чорна каса* – “незаконне, необліковуване зберігання й використання коштів підприємства” [13, с.209]. *Чорний курс* – “неофіційний курс обміну валюти” [13, с.248]. Як бачимо, крім семи “негативний”, присутньої в усіх наведених контекстах, значення прикметника *чорний* доповнюється такими семами: неофіційний, нелегальний у ТС *чорний ринок* та *чорний курс*; прихований, незаконний у ТС *чорна каса*. У наведених прикладах спостерігаємо термінологічне довантаження значення загальновживаного слова. У деяких інших терміносполученнях термінологізація загальновживаних слів передбачає значне віддалення від прямого значення, яке спостерігаємо у вільних сполуках, наприклад: *ясельна група* та *ясельне фінансування*; *вічнозелене дерево* та *вічнозелений кредит*; *японська парасолька* і *податкова парасолька*; *втеча від ворога* і *втеча від грошей*; *ножиці для паперу* та *ножиці цін*. Таким чином, вважаємо, що під час лексико-семантичного способу термінотворення не відбувається механічного перенесення звукової оболонки з неспеціальної в термінологічну сферу; обов’язковою умовою цього процесу є семантичні зрушення широкого спектру дії: від незначного нюансування до часткового або повного переосмислення значення слів-нетермінів. Зауважимо, що це положення спрацьовує на всіх структурних рівнях: від дво- до багатокomпонентних терміносполучень.

Максимальною семантичною цілісністю характеризуються терміносполучення третьої групи, обидва компоненти яких є словами неспеціальної лексики і лише в поєднанні стають терміном. Такі терміносполучення не є продуктивними, підставою для номінації дуже часто буває якась випадкова ознака, наприклад:

- *Зняття вершків* – “установлення високої вихідної ціни на новий товар з метою швидко окупити виробничі та маркетингові витрати” [8, с.480] та

зняття – “дія за значенням зняти, знімати – діставати, брати зверху або з поверхні чого-небудь те, що там лежить, висить, стоїть і т. ін. [11, т.3, с.666], *вершки* – “перен. Найкраща частина чогось” [11, т.1, с.338] (метафоричне перенесення, спільна сема – отримання чогось найкращого).

- *Набір байдужості* – “набір різних варіантів споживчих товарів, кожен із яких має майже однакову корисність, тому жоден із цих варіантів не користується перевагою в покупців” [4, т.2, с.503] та *набір* – “сукупність однорідних предметів, які разом становлять щось ціле” [11, т.5, с.17] (звуження значення), *байдужість* – “стан і властивість за знач. байдужий. Який не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавлення” [11, т.1, с.90] (метонімія – суміщення людини та її властивостей).

Такі процеси спостерігаємо й в інших ТС цієї групи, до складу яких входять:

1) загальноновживані слова, напр.: *агресивний портфель; золоті межі; умовна одиниця; робоча сила; золотий парашут; тверде замовлення; ділова ніша;*

2) лексика обмеженого вживання, зокрема книжна, до якої належить термінологія інших наук, напр.: *шокова терапія; мертва точка; повітряна яма.*

Семантичну структуру багатокomпонентних ТС аналізуємо з тих же позицій, що й двокомпонентних, оскільки багаточленні терміносполучення формуються на базі словосполучень із меншою кількістю компонентів. Таким чином, у складі багатокomпонентних терміносполучень виділяємо дві групи. До першої відносимо ТС, які характеризуються формальною розкладністю; усі складові таких ТС – терміни, наприклад: *дефіцит платіжного балансу; диверсифікація підприємницьких операцій; депозитний рахунок грошового ринку.*

До другої групи належать ТС, які характеризуються більшим ступенем

семантичної цілісності, порівняно з ТС першої групи. Це зумовлено тим, що один чи кілька компонентів таких ТС не є власне економічними термінами. Так, у їх складі виділяємо:

а) загальноновживану лексику, наприклад: *режим фінансового оздоровлення; закон відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил; золотий вміст грошової одиниці;*

б) лексику обмеженого вживання, переважно книжну, яка поділяється на:

- загальнотермінологічну, напр.: *раціональний бюджет сім'ї; ємність товарного ринку; коефіцієнт внутрішньої рентабельності; показник строку окупності; система часткового резерву у банківській справі;*

- вузькофахову, напр.: *коефіцієнт “лакмусового папірця”; інвестиційний клімат країни; закон зростання екологічних витрат суспільства.*

Функціонування у складі багаточленних терміносполучень виділених компонентів базується на тих же принципах, що й у складі двокомпонентних (метафора, метонімія, звуження значення), тому ілюстративний коментар вважаємо зайвим.

Підсумовуючи сказане, констатуємо, що ступінь семантичної цілісності неоднослівних термінів залежить від того, до якої лексичної підсистеми належать компоненти ТС. Але наголошуємо на тому, що опозиція “термін-нетермін” є визначальною для двокомпонентних терміносполучень. Стосовно ж багаточленних ТС зауважуємо, що їхня цілісність залежить не тільки від належності компонентів до термінологічної або нетермінологічної лексики, важливою також є кількість членів ТС. За нашими спостереженнями, ступінь семантичної цілісності в багатокомпонентних ТС буде нижчий, ніж у двокомпонентних. Запропонована класифікація термінологічних словосполучень за ступенем

семантичної цілісності ґрунтується на опозиції “термін-нетермін”. На всіх структурних рівнях зафіксоване кількісне переважання ТС, у складі яких містяться як власне терміни, так і слова неспеціальної лексики. Меншою кількістю одиниць представлені терміносполучення, усі компоненти яких є термінами; мінімальною поширеністю характеризуються ТС, жоден із компонентів яких не є терміном. Аналітичні номінації, у складі яких є неспеціальні слова, відзначаються зв’язаністю значень; формальна розкладність є ознакою ТС, усі складові яких – терміни. Наявність значної кількості складених термінів із неспеціальними словами пояснюється, очевидно, етапом становлення та нормалізації економічної терміносистеми: далеко не всім поняттям цієї галузі знайдено відповідне власне термінологічне найменування.

1. Веклинець Л.М. Лексико-семантичний словотвір у терміносистемі української психології // Система і структура східнослов’янських мов: Міжкафедр. зб. наук. праць. – К.: УДПУ, 1997. – С.73 – 77.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Дячук Т. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С.125 – 128.
4. Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000 – 2001. – Т.1 – 2.
5. Іващишин О.М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах // Іноземна філологія. – 1996. – Вип.109. – С.41 – 44.
6. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов: Вища шк. Изд-во при ЛГУ, 1988. – 164 с.
7. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: Вид-во КДУ, 1970. – 308 с.
8. Коломойцев В.Є. Універсальний словник економічних термінів: Навч. посібник. – К.: Вид-во “Молодь”, 2000. – 384 с.
9. Русский

язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1998. – 703 с. 10. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. Крижанівська, Л. Симоненко, Т. Панько та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с. 11. Словник української мови: В11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.1 – 11. 12. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / Уклад.: А.С. Д'яков та ін., за ред. Т.Р. Кияка. – К.: Обереги, 2001. – 621 с. 13. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко – 4-е вид., випр. та доп. – К.: Знання, Львів: Львівський банківський ін-т НБУ, 2002. – 566 с.